

C. M. Osipchuk

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

УДК: 94(477)«1989–1991»

**РОЛЬ ГАЗЕТИ «ВЕЧІРНІЙ КИЇВ» У ВШАНУВАННІ
ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ,
ПОХОВАНИХ У БИКІВНЯНСЬКОМУ ЛІСІ**

S. Osipchuk

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»*

***A Role of Newspaper «Evening Kiev» in Honouring of Memory
of Political Repressions Victims Buried in Bykivnya***

У статті розкривається роль засобів масової інформації у відкритті під час Перебудови відомостей про злочини радянського тоталітарного режиму на прикладі публікацій у газеті «Вечірній Київ» за 1989–1991 рр.

Ключові слова: політичні репресії, жертви, преса, «Вечірній Київ», Биківня.

In the article opens up, what role was played by mass medias in opening of information about the soviet totalitarian mode crimes during Perestroika.

The publications in the «Evening Kiev» newspaper about the victims of political repressions buried in Bykivnya forest (1989–1991) are the example used in our work.

Keywords: political repressions, victims, press, «Evening Kiev», Bykivnya.

В статье раскрывается роль средств массовой информации в открытии во время Перестройки данных о преступлениях советского тоталитарного режима. В качестве примера использованы публикации в газете «Вечерний Киев» за 1989–1991 гг. о жертвах политических репрессий, похороненных в Быковнянском лесу.

Ключевые слова: политические репрессии, жертвы, пресса, «Вечерний Киев», Быковня.

Роль засобів масової інформації у відкритті під час Перебудови відомостей про злочини радянського тоталітарного режиму важко переоцінити. Зміст публікацій у періодиці та стратегії привернення уваги широкого кола читачів до проблематики потребують широкого всебічного дослідження. З робіт,

у яких уже розкривалися певні аспекти проблеми, можемо назвати, наприклад, праці Володимира Тарасова [19], Світлани Костилюєвої [11] та Олександра Бойка [1].

Говорячи про українську, зокрема київську, пресу 1985–1991 рр., дослідники та публіцисти найчастіше закидають їй відставання за темпами Перебудови від так званої центральної періодики, що виходила в Москві. Однією з причин такого явища Олексій Гарань називає перебування на посаді першого секретаря ЦК Компартії України Володимира Щербицького, який відзначався консервативною партійною позицією, до осені 1989 р. [4, с. 9]. З цією тезою погоджується Олексій Тертичний, журналіст і активний учасник демократичних перетворень тих часів, стверджуючи, що «українська преса залишалася під жорстким пресингом партапарату, який фактично після 1988 р. саботував «гласність»» [20, с. 102].

У Києві наприкінці 1988 р. лише три газети — «Літературна Україна», «Комсомольское знамя» та «Вечірній Київ» — демонстрували певну плюралістичність у висвітленні важливих суспільних подій, вони й здобули найбільшу популярність [20, с. 103]. Саме «Вечірній Київ» став виданням, яке регулярно та найповніше висвітлювало віднайдення інформації про масові поховання жертв репресій у Биківні [5].

Мета розвідки полягає в тому, аби охарактеризувати висвітлення на сторінках «Вечірнього Києва» доби Перебудови, зокрема від початку так званого публіцистичного буму в Україні, дослідження й ушанування пам'яті похованих у Биківнянському лісі жертв політичних репресій [19, с. 13], а також з'ясувати, які риторичні стратегії застосовували автори публікацій для утвердження теми в публічному дискурсі.

Поштовхом до висвітлення в ЗМІ зазначеної важкої теми з історичного минулого України стала публікація «Таємниця Биківнянського лісу» в одному з найпопулярніших ліберальних московських періодичних видань — «Літературній газеті» — наприкінці листопада 1988 р. У статті йшлося про встановлення 6 травня під Києвом пам'ятного знаку з написом на вшанування жертв фашизму* 1941–1943 рр. Проте, за словами власного кореспондента «Літературної газети» в Україні Сергія Кисельова, була, «як з'ясується, й інша версія появи цього скорботного місця». У невеликому повідомленні про візит журналіста до Биківні наведено кілька витягів зі свідчень місцевих мешканців про те, що непозначені поховання в цій місцевості можна датувати кінцем 1930-х рр. Закінчувалася публікація твердженням, що мешканці Биківні закликають провести ретельне розслідування всіх поховань. Для

* Тут і далі ми вживаємо терміни «фашизм», «німецько-фашистський», «окупанти» так, як їх застосовували щодо нацистського окупаційного режиму в публікаціях у радянській пресі й у «Вечірньому Києві» зокрема протягом 1989–1991 рр.

цього, йшлося у статті, «потрібно створити авторитетну комісію, куди увійдуть досвідчені криміналісти, археологи, письменники, представники “Меморіалу”, журналісти» [18].

Наступного дня, 1 грудня 1988 р., «Вечірній Київ» опублікував інтерв'ю журналіста Олександра Швеця з Міністром внутрішніх справ УРСР Іваном Гладушем, який на той час очолював урядову комісію з обстеження «виявлених у 19-му кварталі Дніпровського лісництва Дарницького лісопаркового господарства останків радянських громадян, знищених німецько-фашистськими окупантами в роки Великої Вітчизняної війни» [21]. За словами І. Гладуша, комісія мала завдання не пов'язати біківнянські поховання з періодом довоєнних репресій, а лише з'ясувати обставини знищення радянських громадян під час окупації. Як стверджував міністр, жетони з позначками «КОУ НКВД-38 г.» та порядковими номерами, знайдені в похованнях, якраз могли стати підставою для знищення фашистами їхніх власників, а набой та гілзи вітчизняного виробництва свідчили про те, що німці добивали жертв трофейною зброєю. Наприкінці інтерв'ю було наведено досить емоційне твердження міністра «не для преси» про те, що жодних підтверджень версії про поховання в Биківні жертв радянських репресій немає.

Не заперечуючи слів міністра прямо, журналіст натякав, що цей висновок його не переконав, адже матеріал завершувався словами: «Те, про що говорять зараз у Києві з приводу Дарницького лісу, не може залишити байдужим нікого. Злочини поплічників Ягоди — Єжова — Берії не були просто злочинами проти окремих громадян. Відправляючи на жорстоку страту безневинних людей, вони страчували народ. Народ, який ні забути, ні простити цих злочинів не має права» [21]. Разом з цим в обох публікаціях неодноразово підкреслювалася велика кількість чуток і домислів про Биківнянський ліс, які збурюють спокій киян. Стратегія виявилася виграшною, вже 8 грудня 1988 р. Рада міністрів УРСР видала розпорядження додатково вивчити обставини поховань у Биківні, тоді ж було порушено кримінальну справу за фактом виявлення масових поховань людей [12, с. 245].

Хоча в травні 1989 р. кримінальну справу було припинено, «Вечірній Київ» висвітлював вшанування пам'яті репресованих. Це можна пояснити двома головними факторами — сприянням місцевої влади, зокрема Київської міської ради [16], та прихильним ставленням редакції газети до товариства «Меморіал», яке опікувалося правовою та громадською реабілітацією жертв радянських репресій. Зокрема, в газеті неодноразово з'являлися передруки заяв товариства щодо резонансних подій або публікації, присвячені діяльності товариства, наприклад, у рубриці «Ви [Читачі. — С. О.] просили розповісти» [3].

У квітні 1990 р. в газеті вийшла досить гостра стаття Сергія Кисельова «Який пам'ятник потрібен у Биківні» про виставку ескізних проектів пам'ят-

ника жертвам репресій 1930–1940-х та початку 1950-х рр. в Україні. У ній журналіст наголошував, що майже всі подані ескізи, фактично, повторюють зразки монументального мистецтва з тематики Великої Вітчизняної війни. Дуже влучним було спостереження автора про те, що не потрібно вшановувати репресованих тими самими скорботними фігурами, що зазвичай присвячені пам'яті жертв окупантів, бо вже була спроба приховати пам'ять про репресії в Биківні саме написами про фашистських убивць. Він також запропонував у пошуках можливої форми відійти від масштабного монументалізму попередньої епохи, хоча це, за його словами, несхвально сприймуть чиновники, як несхвально сприйняли цю думку члени конкурсного журі. Як і розглянуті раніше, ця публікація закінчувалася закликком до киян, цього разу — пропозицією разом вирішити долю пам'ятника [10].

В серпні 1990 р. редакція «Вечірнього Києва» присвятила ще одну статтю биківнянським похованням та вшануванню пам'яті жертв репресій. Юрій Прилюк, на той час голова Київського міського об'єднання «Меморіал», писав, що Биківня — не єдине місце масових поховань в околицях Києва, тож потрібно докласти зусиль і розшукати інші могили за допомогою розкриття архівних матеріалів і свідчень очевидців. Автор повідомляв, що в складі Київського міськвиконкому створено офіційну комісію з розшуку місць розстрілів «незаконно репресованих у 1930–1940-ві роки». Вшанування пам'яті репресованих, за словами Ю. Прилюка, потребує зведення меморіального комплексу всупереч намаганням «скептично налаштованих людей» обмежитися побудовою пам'ятника і «тим покласти край темі сталінських репресій». Разом з тим, побудова меморіалу — не самоціль, зазначав автор статті, потрібна також спільна з урядом програма пільгового соціального обслуговування громадян, що потерпіли від сталінських репресій [17].

Автор також повідомив, що в комісії його призначили відповідальним за збір свідчень громадян, а наприкінці статті закликав охочих звертатися до нього в будь-який зручний спосіб, пообіцявши не розголошувати особистих даних заявників, оскільки «ця тема болісна і делікатна». Варто зазначити, що редакція газети зазвичай обирала досить витриманий тон викладення інформації з даної теми і наголошувала при цьому на важливості суспільної уваги, одного разу зазначивши, що «Вечірньому Києву» належить пріоритет у реабілітації правди, пов'язаної з трагедією в Биківнянському лісі [14].

Тривало обговорення на шпальтах газети можливих форм ушанування пам'яті розстріляних громадян. Статтю під назвою «Биківнянські могили чекають», опубліковану в грудні 1990 р., Микола Лисенко, котрий тоді очолював спеціальну комісію товариства «Меморіал», присвятив ідеї створення Українського меморіального парку пам'яті жертв репресій на території лісу між Броварами та Биківнею, праворуч від шосе. За його словами, цю ідею вису-

нула «громадськість», а «Меморіал» підтримав [13]. Майбутній меморіальний парк мав стати частиною відповідного туристичного маршруту «Тернові шляхи України», оскільки «люди всієї планети, наша молодь повинні знати правду про страшні минулі часи, про те, що пережив народ України і що він має зробити, щоб таке ніколи не повторилося» [13].

3 травня 1991 р. частота публікацій, присвячених Биківні, у «Вечірньому Києві» відчутно зросла, разом з тим змінилася їхня емоційна забарвленість, про що свідчать назви матеріалів і рубрик, у яких їх було розміщено. Так, у травні — червні кореспондент Геннадій Кириндясов послідовно опублікував три статті під назвами, відповідно, «Биківня була бойнею...» (в рубриці «Жертви сталінізму»), «Звинувачують останки» (рубрика «Слідами биківнянської трагедії») та «Коли панує «безпредел» (рубрика «Які ми люди?») [6, 8, 9]. На нашу думку, це було пов'язано з черговою спробою місцевої влади загальмувати розкриття інформації про місце поховання репресованих громадян у Биківнянському лісі.

Варто зазначити, що в той період журналісти й громадські активісти вже мали певний набір стратегій взаємодії з місцевою владою, що могли бути використані в цій ситуації з певним ступенем успішності. Так, стаття «Звинувачують останки» від 31 травня 1991 р. повідомляла про депутатський запит, поданий на засіданні Київської міської ради на ім'я новопризначеного прокурора міста Києва С. В. Лютюка. Цим запитом 6 членів тимчасової депутатської комісії «зі встановлення всієї правди про жертви сталінських репресій» закликали до ексгумації людських останків, знайдених 25 травня 1991 р. в 13-му кварталі Дарницького лісництва. Також наголошувалось на необхідності в постійній охороні вказаної території для її повного дослідження, «як вимагає правда, для якої немає строку давності» [8].

Очевидно, депутатський запит не дав бажаних результатів, оскільки вже через 10 днів, 10 червня, у «Вечірньому Києві» було опубліковано коротке повідомлення про наругу над останками в Биківнянському лісі (Очевидно, тими самими, які було знайдено 25 травня. — С. О.): 2 черепи було підпалено, щелепи виламано, а навколо розкидали кістки. «Що, наш закон уже не в змозі захистити навіть мертвих?» — запитував автор статті Г. Кириндясов. Він висловлював здивування, що акт вандалізму відбувся на тлі того, що прокурор міста Києва знехтував правовими інстанціями. Тож, за словами автора, наступним кроком «громадськості» мав стати ще один запит за підписами 173 депутатів Київради. «За потурання та невтручання правових органів у розслідування свіжих фактів Биківнянської трагедії» питання обіцяли порушити перед першим секретарем міськкому КПУ, народним депутатом СРСР А. І. Корнієнком та одним з керівників Руху, народним депутатом УРСР С. П. Головатим.

Прикметно, що вже через 7 тижнів, у номері від 30 липня 1991 р. було розміщено повідомлення про те, що під тиском останніх публікацій «Вечірнього Києва» та двох депутатських запитів прокуратура міста порушила кримінальну справу «за фактом знайдення останків трьох громадян з ознаками насильної смерті у 13-му кварталі Дніпровського лісництва», і що триває огляд поховань та вилучення останків. Описуючи знахідки експертів (щонайменше 13 ям із останками загиблих), автор, уже згадуваний Геннадій Кириндясов, запитує: «Кого винуватити?» і відповідає: «Вже тисячоразово прокляте минуле, схоже на величезну колективну могилу. Безнадійна, мабуть, річ, якщо ми винуватців зовсім нещодавньої чорнобильської трагедії недошукалися» [7].

Як бачимо на прикладі публікацій «Вечірнього Києва» протягом листопада 1988 — липня 1991 р., під час Перебудови українська радянська преса стала важливим чинником суспільних змін, зокрема й у вшануванні пам'яті жертв політичних репресій. Постійна увага редакції газети й заохочення громадськості до спілкування в кожній публікації дали змогу зібрати велику кількість свідчень і спричинили великий тиск на органи виконавчої влади. Внаслідок перших повідомлень «Вечірнього Києва» місцева влада була змушена демонтувати сфальсифікований меморіальний напис, тож поховання жертв сталінських репресій не вдалося приховати за пам'ятником «жертвам німецько-фашистських загарбників». Пізніше регулярне звернення до тематики на сторінках газети не дозволило владі саботувати ексгумацію й дослідження поховань. Тож процес, що закінчився визнанням Биківнянського лісу місцем поховання жертв політичних репресій на державному рівні в незалежній Україні, розпочався саме з публікацій «Вечірнього Києва» в останні роки Перебудови.

1. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / Бойко О. Д. — К. : ІПіЕНД, 2002. — 306 с.

2. Боль памяти // Вечерний Киев. — 1991. — № 89. — С. 1.

3. Викрадено плиту пам'яті. Заява Українського товариства «Меморіал» // Вечірній Київ. — 1990. — № 183. — С. 2.

4. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / Гарань О. В. — К. : Либідь, 1993. — 200 с.

5. Карпенко В. О. Феномен «Вечірнього Києва» наприкінці 80-х — на початку 90-х років (Нотатки головного редактора) : [Електронний ресурс] / Віталій Опанасович Карпенко // Електронна бібліотека Інституту журналістики — Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1022>

6. Кириндясов Г. Биківня була бойнею / Геннадій Кириндясов // Вечірній Київ. — 1991. — № 101. — С. 2.

7. Кириндясов Г. Вони пішли не як у пісок вода / Геннадій Кириндясов // Вечірній Київ. — 1991. — № 144. — С. 1, 4.

- 8 Кириндясов Г. Звинувачують останки / Геннадій Кириндясов // Вечірній Київ. — 1991. — № 103. — С. 2.
9. Кириндясов Г. Коли панує «безпредел» / Геннадій Кириндясов // Вечірній Київ. — 1991. — № 109. — С. 2.
10. Киселёв С. Какой памятник нужен в Быковне / Сергей Киселёв // Вечерний Киев. — 1990. — № 85. — С. 2.
11. Костилева С. О. Друковані засоби масової комунікації України, 1986–2000: історія становлення, тенденції розвитку: монографія / Костилева Світлана Олександрівна. — К., 2001. — 316 с.
12. Лисенко М. Биківня — наш вічний біль / Лисенко Микола. — К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 368 с.
13. Лисенко М. Биківнянські могили чекають / Микола Лисенко // Вечірній Київ. — 1990. — № 279. — С. 3
14. Максимов Г. Отыщем безмянные могилы / Геннадий Максимов // Вечерний Киев. — 1991. — № 67. — С. 2.
15. Нечипоренко Л. І. Еволюція української преси в контексті реформування суспільства (1985–1991 рр.) / Л. І. Нечипоренко // Література та культура Полісся. — 2012. — Вип. 69. — С. 366–373.
16. Памяти репрессированных // Вечерний Киев. — 1990. — № 39. — С. 1.
17. Прилюк Ю. Хіба тільки Биківня? / Юрій Прилюк // Вечірній Київ. — 1990. — № 198. — С. 2.
18. Тайна быковнянского леса // Литературная газета. — 1988. — № 48. — 30 ноября.
19. Тарасов В. В. «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989–1991 років: історіографічний та методологічний аспекти / Тарасов Володимир Володимирович. — К. : Курсор, 2007. — 146 с.
20. Тертичний О. Перша спроба демократичної будови політичної партії в Україні: Автобіографія української Демплатформи (1990–1991 роки). Документи / Тертичний О. — К. : НаУКМА, 2014. — 309 с.
21. Швець О. Таємниця дарницької трагедії / Олександр Швець // Вечірній Київ. — 1988. — № 274. — С. 2.
1. Boyko O. D. Ukrayina v 1985–1991 rr.: osnovni tendentsiyi suspil'no-politychnoho rozvytku / Boyko O. D. — K. : IPIEND, 2002. — 306 s.
2. Bol' pamyati // Vechernij Kiev. — 1991. — № 89. — S. 1.
3. Vykradeno plytu pam'yati. Zayava Ukrayins'koho tovarystva «Memorial» // Vechirniy Kyyiv. — 1990. — # 183. — S. 2.
4. Haran' O. V. Ubyty drakona. Z istoriyi Rukhu ta novykh partiy Ukrayiny / Haran' O. V. — K. : Lybid', 1993. — 200 s.
5. Karpenko V. O. Fenomen «Vechirn'oho Kyyeva» naprykintsi 80-kh — na pochatku 90-kh rokiv (Notatky holovnoho redaktora) : [Elektronnyy resurs] / Vitaliy Opanasovych Karpenko // Elektronna biblioteka Instytutu zhurnalistyky — Rezhym dostupu : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1022>
6. Kyryndyasov H. Bykivnya bula boyneyu / Henadiy Kyryndyasov // Vechirniy Kyyiv. — 1991. — # 101. — S. 2.
7. Kyryndyasov H. Vony pishly ne yak u pisok voda / Henadiy Kyryndyasov // Vechirniy Kyyiv. — 1991. — # 144. — S. 1, 4.
- 8 Kyryndyasov H. Zvynuvachuyut' ostanky / Henadiy Kyryndyasov // Vechirniy Kyyiv. — 1991. — # 103. — S. 2.

9. Kyryndyasov H. Koly panuye «bezpredyel» / Henadiy Kyryndyasov // *Vechirniy Kyiv*. — 1991. — # 109. — S. 2.
10. Kiselyov S. Kakoj pamyatnik nuzhen v Bykovne / Sergej Kiselyov // *Vechernij Kiev*. — 1990. — № 85. — S. 2.
11. Kostylyeva S. O. Drukovani zasoby masovoyi komunikatsiyi Ukrainy, 1986–2000: istoriya stanovlennya, tendentsiyi rozvytku: monohrafiya / Kostylyeva Svitlana Oleksandrivna. — K., 2001. — 316 s.
12. Lysenko M. Bykivnya — nash vichnyy bil' / Lysenko Mykola. — K. : Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2009. — 368 s.
13. Lysenko M. Bykivnyans'ki mohyly chekayut' / Mykola Lysenko // *Vechirniy Kyiv*. — 1990. — # 279. — S. 3
14. Maksimov G. Otyshchem bezymyannye mogily / Gennadij Maksimov // *Vechernij Kiev*. — 1991. — № 67. — S. 2.
15. Nechyporenko L. I. Evolyutsiya ukrajins'koyi presy v konteksti reformuvannya suspil'stva (1985–1991 rr.) / L. I. Nechyporenko // *Literatura ta kul'tura Polissya*. — 2012. — Vyp. 69. — S. 366–373.
16. Pamyati repressirovanyh // *Vechernij Kiev*. — 1990. — № 39. — S. 1.
17. Prylyuk Yu. Khiba til'ky Bykivnya? / Yuriy Prylyuk // *Vechirniy Kyiv*. — 1990. — # 198. — S. 2.
18. Tajna bykovnyanskogo lesa // *Literaturnaya gazeta*. — 1988. — № 48. — 30 noyabrya.
19. Tarasov V. V. «Bili plyamy» vitchyznyanoi istoriyi na storinkakh publitsystyky 1989–1991 rokiv: istoriohrafichnyy ta metodolohichnyy aspekty / Tarasov Volodymyr Volodymyrovych. — K. : Kursor, 2007. — 146 s.
20. Tertychnyy O. Persha sprobna demokratychnoyi budovy politychnoyi partiyi v Ukraini: Avtobiohrafiya ukrajins'koyi Demplatformy (1990–1991 roky). Dokumenty / Tertychnyy O. — K. : NaUKMA, 2014. — 309 s.
21. Shvets' O. Tayemnytsya darnyts'koyi trahediyi / Oleksandr Shvets' // *Vechirniy Kyiv*. — 1988. — # 274. — S. 2.